

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ЗАКОНОДАВЧИХ ТЕКСТАХ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ

О.В. Михайлова, канд. філол. наук (Харків)

У статті розглянуто когнітивно-комунікативні характеристики простого речення у законодавчих текстах давньоанглійського періоду. Проведено аналіз базових ментальних схем та типів конфігурацій простого речення у текстах законів.

Ключові слова: комунікативні конфігурації, закони, ментальні схеми, предикати дії та стану, пропозиція, просте речення, тема і рема.

Е.В. Михайлова. Когнитивно-коммуникативные характеристики простого предложения в законодательных текстах древнеанглийского периода. В статье рассмотрены когнитивно-коммуникативные характеристики простого предложения в законодательных текстах древнеанглийского периода. Проведен анализ базовых ментальных схем и типов конфигураций простого предложения в текстах законов.

Ключевые слова: коммуникативные конфигурации, законы, ментальные схемы, предикаты действия и состояния, пропозиция, простое предложение, тема и рема.

O.V. Mikhailova. Cognitive-communicative characteristics of a simple sentence in the ancient English laws The paper focuses on the analysis of the simple sentence and its cognitive-grammatical and communicative functional characteristic features and their interaction in Old English legal texts. The simple sentence mental schemes and types of configuration of the sentence in Old English legal texts were analysed.

Key words: communicative configurations, laws, mental schemes, predicates of action and state, proposition, simple sentence, theme-rheme.

Сучасний стан лінгвістичних розвідок виводить на перший план когнітивні та комунікативні студії, а отже наголошує на важливості аналізу простого речення у системі його взаємопов'язаних аспектів: когнітивного, синтаксичного, семантичного, комунікативного. Питання ідентифікації простих речень та їх меж, предикативності, пропозиції, принципи актуального

(комунікативного) членування речення були й залишаються найактуальнішими проблемами дослідження речення. Теоретична невизначеність важливих питань, пов'язаних із механізмами синтаксичного варіювання в діяхронії, зумовлює актуальність вибору об'єкта аналізу – простого речення давньоанглійської мови та матеріалу дослідження – зако-

нодавство англосаксонських королів (статути, хартії та звернення). Предмет аналізу становлять когнітивно-комунікативні характеристики простого речення у законодавчих текстах давньоанглійського періоду.

Поняття речення взагалі і простого речення зокрема мають різні інтерпретації залежно від провідного дослідницького підходу. Залучення інтегрованого підходу для всебічного вивчення простого речення давньоанглійського періоду дозволяє визначити просте речення давньоанглійської мови як мінімально значущу комунікативну одиницю (монопредикативну), аргументно-предикатну структуру що має одну пропозицію (просту або ускладнену) та реалізується базовою моделлю $S \rightarrow NP VP$ з урахуванням когнітивних, семантичних і комунікативних чинників формування поверхневої структури.

Новітні підходи до речення як продукту когнітивної діяльності ([7; 2; 3; 8; 9; 5] та ін.) акумулюють надбання функціональної лінгвістики, зокрема, положення функціональної парадигми про значення речення як відображення свідомістю мовця предметної ситуації та предикації – «акту мислення, що має місце при співвіднесенні відображеної предметної ситуації з конкретною мовленнєвою ситуацією (ситуацією спілкування)» [3, с. 32].

Мовне представлення ситуацій, які розрізняються за своїм динамічним або статичним характером, відповідає семантичній класифікації дієслів, що функціонують як конструктивне ядро простого речення. У сучасній семантиці синтаксису все більше укорінюється погляд на значення дієслова як на відображення усієї ситуації, сцени або її окремого аспекту [1, с. 189].

Відповідно до суб'єктно-об'єктних відношень у межах пропозиції (окремих компонентів смислу та відношень між ними) і бінарного розгалуження предикатів на дієслова дії й стану, у давньоанглійській картині світу, з одного боку, представлені статичні ситуації (СТАН СУБ'ЄКТА ТА ОБ'ЄКТА), які реалізуються простими реченнями, а з іншого – динамічні ситуації (ДІЯ СУБ'ЄКТА та ВПЛИВ ДІЇ НА ОБ'ЄКТ).

Необхідність виявлення специфіки денотативних ситуацій та вивчення ситуативних, комунікативно-функціональних характеристик простого давньоанглійського речення, зумовлює застосування схемного підходу для опису простого речення. Схема мен-

тально репрезентує риси, які укорінені в мисленні зразками досвіду. *Ментальні схеми* – структури свідомості, які містять інформацію про відношення між складовими речення, осмислені й класифіковані людиною [4; 7].

Мова давньоанглійського періоду була вербоцентричною. Тому ментальні схеми речення цього періоду будуються навколо предикативного центру. Базові ментальні схеми простого речення давньоанглійського періоду моделюють інформацію онтологічного плану про предмети, їх властивості та дії, відношення. Запропоновані ментальні схеми простого речення узагальнюють позиційні й структурні моделі простого речення, виходячи з семантики дієслова – присудка. Предикати дії пов'язуються з активним суб'єктом (особою-діячем), а предикати стану – з пасивним об'єктом (носієм стану). Вузли ментальних схем відповідають елементам семантичної структури – ДІЯ/СТАН, СУБ'ЄКТ, ОБ'ЄКТ. У якості базових нами виділені шість ментальних схем: за процесуальною ознакою предикатів у трьох з них вузол ДІЯ подається динамічним предикатом, у інших – статичним; у трьох схемах акцентовано вузол СУБ'ЄКТ, у трьох – ОБ'ЄКТ. Винайдені нами схеми давньоанглійського речення подані у табл. 1:

Таблиця 1

**Ментальні схеми
простого давньоанглійського речення**

Ситуації	МЕНТАЛЬНІ СХЕМИ	
<i>Предикати</i>	<i>Статичні</i>	<i>Динамічні</i>
<i>Аканти</i>	СТАН СУБ'ЄКТА	ПЕРЕМІЩЕННЯ СУБ'ЄКТА
<i>Суб'єкт</i>		ДІЯ СУБ'ЄКТА
<i>Суб'єкт</i>	БУТТЯ ОБ'ЄКТА	ВПЛИВ НА ОБ'ЄКТ
<i>Об'єкт</i>		
<i>Об'єкт</i>	БУТТЯ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТА	

Когнітивні різновиди базових схем моделюються відповідно до пропозиційних різновидів простих речень, реалізованих у конкретних ситуаціях мовлення згідно аргументно-предикатних (рольових) або семантичних параметрів їхніх вузлів. Це базові схеми, які моделюють інформацію онтологічного плану про (1) людину та предмети, (2, 3) їх властивості, (4, 5, 6) дії та відношення:

1. БУТТЯ ОБ'ЄКТА [ХТО/ЩО Є ДЕ/КОЛИ];
Seo sæ li " mænig hund mila up in on þæt land [Orosius, 62] – Море простиралось на багато сотень миль по землі;
2. БУТТЯ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТА [ХТО/ЩО Є ЯКИМ];
Eal þæt syndan micle ond egeslice dæda [Sermo Lupi Ad Anglos, 74] – Всі з тих є великі і жахливі вчинки;
3. СТАН СУБ'ЄКТА [КОМУ Є ЯК];
Þæs us ne scama " na [Sermo Lupi Ad Anglos, 128] – Це нас не соромить зовсім;
4. ВПЛИВ НА ОБ'ЄКТ [ХТО/ЩО ЗАЗНАЄ ВПЛИВУ];
Us unwedera foroft weoldan unwæstma [Sermo Lupi Ad Anglos, 47] – Нам шторми дуже часто завдавали пошкодження;
5. ДІЯ СУБ'ЄКТА [ХТО РОБИТЬ ЩО];
Her Gotan abraecon Romeburg [Chron. 409] – Тоді готи зруйнували Рим;
6. САМОСТІЙНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ СУБ'ЄКТА [ХТО ЙДЕ КУДИ/ ЗВІДКИ].
Þa for he norþryhte be þam lande [Orosius, 6] – Тоді поїхав він на північ по тій землі.

Наведений перелік ментальних схем простого речення у давньоанглійській мові, за нашими даними, відповідає лінгвокультурній забарвленості мовної картини світу давніх англійців [4].

У законодавчих текстах давньоанглійського періоду, за даними нашого корпусу прикладів, прості речення здебільш вербалізують базову ментальну схему ДІЯ СУБ'ЄКТА та її різновиди, характерні для наказів: МОВЛЕННЯ ДІЯ СУБ'ЄКТА, КАУЗАЦІЯ ЗМІНИ ОБ'ЄКТА:

Eac we beoda " : .. [Laws of Ælfred, 38: 1] – Та кож ми наказуємо...;

Gewite " ære cirican ealdor [Laws of Ælfred, 6: 6] – Дозвольте піклуватися тому церковному голові.

Комунікативний аспект простого речення формується згідно з його провідною комунікативно-цільовою функцією. Як комунікативно-предикативна одиниця, речення передає інформацію – повідомлення про ситуацію або події, при цьому особливого значення набувають тема-рема-тичні відносини в межах конкретного речення (його актуальне членування). Членування простого речення на частини за важливістю подачі інформації відображає його логіко-комунікативне або актуальне членування – виокремлення компонентів інформаційної структури речення – *теми* та *реми*, на позначення події в цілому. Саме комунікативний устрій простого речення, який висуває на пер-

ший план його зміст, має бути правильно переданий при дослідженні історичних пам'яток.

У прозі давньоанглійської мови, враховуючи провідні функції, комунікативну спрямованість, змістово-тематичний склад, граматичні й лексичні властивості і композиційні характеристики монологічних текстів, самостійне місце займає королівське законодавство.

Законодавча функція у країні давніх англійців здійснювалась королем та церквою. Нові закони з'являлися завдяки королям, їх (закони) переписували та передавали особам, які були відповідальні за їхнє чинення: елдерменам, єпископам та магістратам (церковним старостам).

У перших правових збірках відсутнє композиційно-блокове об'єднання законів за змістовним принципом (закони Етельберта, короля Кента (601–604 рр. н.е.); закони Іна, короля Весекса (688–695 рр. н.е.)). Композиційно-блокове членування текстів за тематичним принципом (відповідно до скоєних правопорушень) спостерігається у збірках законів, починаючи з законів Альфреда (871–901 рр. н.е.) до законів короля Кнута (1020–1034 рр. н.е.).

Мова законів має комунікативну настанову, яка реалізована через застереження, повчання, надання орієнтирів поведінки, регламентацію життя. Відмінною рисою простого речення у текстах законів цього періоду є регламентована манера викладення матеріалу та наявність особистісної основи (на зразок: *we beodap / we settap* – «ми наказуємо» тощо), яка відсутня у сучасних юридичних текстах, наприклад:

Eac we beoda " ... [Laws of Ælfred: 38: 1-2] – Та кож ми наказуємо (тому чоловіку ...).

Декларування норм права для підданих королівства та повчання – зумовлює специфіку адресантно-адресатної лінії у текстах законів королів Альфреда, Етельберта, Іна, Кнута та інших. Адресантом тут виступає законодавець, король, що є загальноприйнятною практикою, а тому експлікування імені законодавця (адресанта) відбувається, як правило, лише у преамбулі

*– Ic Ine, mid Godes gife Wesseaxna cyning... – Я, Іне, з Божого благословення король вестсаксів...;
Ic "a Ælfred cyning... – Я, король Альфред...*

У якості адресата законів виступають різні піддані – конкретні адресати, яким король вміняв у обов'язок виконання певної норми права (на відміну

від сучасного колективного адресата законів). Ці адресати потребують чіткого розгалуження, що здійснюється шляхом експліцитного номінування їх соціального статусу та демонструє, водночас, прояв розгортання теми, наприклад:

Swa we eac setta " be eallum hadum, ge ceorle ge eorle [Laws of Ælfred, 5: 3-4] – Отже, ми також встановлюємо всім братам, вам керлам, вам ерлам...

У цьому простому реченні окрім теми (*we eac setta*) й реми (*be eallum hadum, ge ceorle ge eorle*) реалізовано топік – синтаксичний незалежний елемент, який виступає тематичною адвербіалією (*Swa – adv.*), що фокусує увагу адресата на усьому реченні як сукупності теми й реми. Такий топік має відношення до речення в цілому, що акцентує комунікативну значущість притаманного давньоанглійській мові явища топікалізації.

Процес розгортання теми може бути представлений простим реченням з двома ад'юнктами:

Se mon se "e bocland hæbbe (T), ond him his mæges læfden (t), þonne setton we (R), (þæt)... [Laws of Ælfred, 37: 1-2] – Той чоловік, який ту землю за титулом має, і йому її родич залишив (у спадок), тому наказуємо ми, (що ...)

Тут тема (T) (суб'єкт – адресат висловлення), представлена розгорнуто – *Se mon se "e bocland hæbbe* і синтаксично виражена NP: det, noun, pron, det noun, Vfin. Окрім власної теми в реченні представлений уточнюючий тематичний елемент (t) – ад'юнкт, який реалізований вставним реченням (порядок OV) у функції означення: *him his mæges læfden*, VP → pron, pron, noun, а також анафоричне представлення теми (T), яку реалізовано займенником-анафором, на якому власне і зроблено комунікативний (фразовий) акцент, що підтверджує тезу про входження тематичного елемента (займенника) в групу реми (R), у нашому прикладі – *þonne setton we* (розгортання реми (r) в цьому прикладі міститься у підрядному реченні після *þæt...*). Таке речення реалізує словопорядок OV.

У нашому корпусі простих речень законів тема здебільш реалізована іменними групами і виражена NP, АР або РР, які представляють адресата. У таких випадках спостерігаємо конфігурацію розгортання теми й реми, наприклад:

Eallum friorum monnum (T) "as dagas sien forgifene (R), buton þeowum monnum ond esnewyrhtan (t): .xii. dagas on gehhol ond (r) ... [Laws of Ælfred,

39: 1-2] – Всім вільним чоловікам ці дні хай будуть надані, крім рабів та найманців: 12 днів на святки....

Розгорнута тема даного речення складається із двох частин: власної теми (T) – *Eallum friorum monnum* (AP → adj, adj, noun) та додаткового комунікативно-необхідного тематичного елемента (t) – *buton þeowum monnum ond esnewyrhtan* (PP → pre, adj, noun, noun).

Розгорнута рема (R – r) у цьому реченні реалізована VP – *"as dagas sien forgifene* (NP → det, noun, VP → Vfin, past participle), де іменна група входить до складу дієслівної фрази і займає переддієслівну позицію (функція непрямого додатка), у той час як рема тематично розповсюдження (*.xii. dagas on gehhol ond*) – елемент (r), синтаксично поданий ад'юнктом у функції прямого додатка, займає постдієслівну позицію O → N, PP: AP – *.xii. dagas* → num, noun, + PP – *on gehhol ond*; pre, noun, conj). Це є проявом взаємозв'язку комунікативного та граматичного (структурно-синтаксичного) рівнів. Схематично комунікативний устрій наведеного речення можна представити: T → R → t → r, де T – це суб'єкт – адресат (підмет у непрямому відмінку), R – це предикат (складний присудок – відмінювана форма дієслова та дієприкметник), t, r – ад'юнкти (означення), що функціонують як розгортання теми й реми відповідно.

З синтаксичної точки зору, давні закони мають специфічну реалізацію простих речень, де предикат виражається особовою формою дієслова та аргументом на позначення суми виплат і становить єдину рему тетичного речення:

Biscopas feoh .XI. gylde [Laws of Æþelbriht, 2] – (За крадіжку) власності єпископа в 11-кратному розмірі (нехай) відшкодують.

У текстах законів зустрічаються еліптизовані прості речення, реалізовані лише іменними фразами NP, що подають одну рему, тобто лише нову інформацію, при цьому тема (*сплата*) не є комунікативно необхідною, наприклад:

Æt þam feower toþm, fyrestum (r), æt gehwylcum VI scillingas (R) [Laws of Æþelbriht, 48] – За передні чотири зуба, за кожний по 6 шилінгів.

В цьому випадку речення реалізує розгорнуту рему: рема тематичний елемент (r) NP1: *Æt þam feower toþm, fyrestum*, та власна рема (R) NP2: *æt gehwylcum .VI. scillingas* (AP → num, noun) (PP → pre, adj).

Комунікативний устрій простого речення пов'язаний з його жанровими властивостями. Так, для більш

повного, розгорнутого представлення одного з компонентів ситуації, що відповідає комунікативному завданню речення, прості речення законів демонструють феномени розгортання теми $[(T - t) \rightarrow R]$, розгортання реми $[T \rightarrow (R - r)]$ та поєднання цих феноменів в одному реченні. До тематичних елементів давньоанглійської мови належить номінація об'єкта, до рематичних – його ознака. У безсуб'єктному реченні темою зазвичай виступає іменник в непрямому відмінку, який вжито в реченні у функції об'єкта. У давньоанглійській мові засобами на позначення теми є група підмета речення, реми – група присудка, між темою й ремою немає жорстких меж.

Просте речення бере участь у процесі розгортання теми. Так, тема може бути представлена простим реченням з двома ад'юнктами, де окрім теми (суб'єкт – адресат висловлення) в реченні представлений уточнюючий тематичний елемент – ад'юнкт, який виконує функцію означення. Такі речення реалізують словопорядок OV. Номінація адресата як прояв розгортання теми у законах здійснюється також і простими реченнями з порядком VO. З граматичної точки зору у текстах законів дієслово – предикат, номінатор рематичного елемента речення, переважно вживається в умовному способі та приєднує до себе аргументи у непрямому відмінку.

З синтаксичної точки зору, давні законодавчі тексти мають специфічну реалізацію простих речень, де предикат виражається особовою формою дієслова та аргументом на позначення суми виплат або покарання. Такі комунікативно нерозчленовані одиниці – тематичні прості речення, складаються із однієї реми і подають нову інформацію як цілісний факт, їхня тема відома з попереднього контексту. Текст, при цьому, вивчається як представлення мовленнєвої діяльності, відображення розумового процесу, як спосіб передачі повідомлення.

Таким чином, проведений комплексний аналіз когнітивно-граматичних та комунікативно-функціональних характеристик простого речення у законодавчих текстах давньоанглійської мови свідчить, що просте речення є системою взаємопов'язаних аспектів. Пропозиційний зміст, втілений у реченні, моделюється за ментальними схемами, узагальненими в свідомості мовців та зумовлює тема-рематичні властивості ре-

чень певного жанру. Перспективним, на наш погляд, є розкриття зв'язку природи когнітивних та комунікативно-функціональних характеристик синтаксичних одиниць в діячості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булынина М.М. Движение – мысль – слово / Булынина М.М. // Вестник Воронеж. гос. ун-та. Гуманитарные науки – 2004. – № 1. – С. 185-196.
2. Добрунова О.В. Когнитивный аспект обработки информации при порождении та сприйнятті мовлення / Добрунова О.В. // Праці міжнар. наук конф. – К. : КНЛУ, 1999. – С. 335-337.
3. Копров В.Ю. Сопоставительная типология предложения / Копров В.Ю. – Воронеж : ВГУ, 2000. – 192 с.
4. Михайлова О.В. Просте речення в давньоанглійській мові: синтаксичний, семантичний, когнітивний та комунікативний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”. – Х., 2007. – 20 с.
5. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2003. – 191 с.
6. Ярцева В.Н. История английского литературного языка IX–XV вв. / Ярцева В.Н. – М. : Наука, 1985. – 245 с.
7. Шевченко І.С. Когнітивне моделювання простого речення / Шевченко І.С. // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В.В. Левицького : зб. наук. праць. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – С. 390–394.
8. Goldberg A.E. Constructions: A construction grammar approach to argument structure / Goldberg A.E. – Chicago & London : University of Chicago Press, 1995. – 265 p.
9. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar. V. 1: Theoretical prerequisites / Langacker R.W. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1987. – 516 p.
10. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar. V. 2: Descriptive application / Langacker R.W. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1991. – 590 p.

ДЖЕРЕЛА

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Dooms of Aethelberht // Lisi Oliver, The Beginnings of English Law (2002). – Режим доступу : <http://www.languageandlaw.org/TEXTS/STATS/AETHELBE1>. Laws of Alfred and Ine. The Parker Chronicle and Laws (Corpus Cristi College, Cambridge, MS. 173, ff. 33-52v) – facs. edd. Robin Fowler and [A.]H. Smith. – Режим доступу : <http://www.8georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library>
12. Laws of Canute // Select Charters of English Constitutional History / Ed. by W. Stubbs, revised by H.W.C. Davis. – Oxford: Clarendon Press, 1913. – P. 87-88. Reprint – N.Y. : Biblo & Tannen, 1965. – P. 362-363.